

Блінов О. А. Особливості проведення психологічних операцій у війні США проти Іраку 2003 року / О. А. Блінов // Зб. наук. праць. – К. : ВГІ НАОУ, 2003. – Вип. 5 (36). – С. 10–18.

УДК 355.48(73:567)''2003''

*О.А.БЛІНОВ, підполковник,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
ВГІ НАОУ*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ США У ВІЙНІ 2003 РОКУ ПРОТИ ІРАКУ

В статье рассматриваются психологические операции США и ее союзников в войне против Ирака в 2003 г.

The article represents the USArty psychological operations its allied powers in the War against Igar 2003 ycars.

Для досягнення своїх зовнішньополітичних і військовостратегічних цілей Сполучені Штати Америки останніми роками все ширше використовують психологічні операції. Не стала в цьому винятком і війна в Іраку. Поставивши за мету повалити режим Саддама Хусейна і встановити американський контроль з боку Америки над цією країною, Вашингтон здійснював активний інформаційно-психологічний вплив як на світову спільноту, так і безпосередньо на сам Ірак. Цей вплив був спрямований на вирішення цілої низки проблем:

- забезпечення схвалення і підтримки політики США та їх союзників на міжнародному, регіональному і місцевому рівнях, представивши Америку, як надійного захисника інтересів світової спільноти, доведення справедливості американських дій навіть в тому випадку, якщо не буде згоди Ради Безпеки ООН на їх проведення;

- сприяння побудові коаліції держав і їх сил для проведення військової операції проти Іраку;

- сприяння підриву довіри населення Іраку до Саддама Хусейна, внесення розколу в керівництво держави, здійснення навіювання поступитися тиску з боку США;

- зниження рівня морально-психологічного стану населення і особового складу збройних сил Іраку, подавлення його спроможності до опору;

- здійснення навіювання неминучої перемоги США і поразки Іраку, сприяння виникненню у іракських військовослужбовців протиріч у думках, масового психозу і симуляції, втрати впевнено-

сті і спроможності до опору, які ведуть до дезертирства чи змушують здатися у полон;

- дезінформування керівництва Іраку стосовно планів військових дій [2].

Аналіз військових дій багатонаціональних сил проти Іраку показує, що подальшого розвитку отримало впровадження в усі сфери військової діяльності психологічних знань у вигляді спеціальних технологій. За думкою експертів, перемога багатонаціональних сил була досягнута в результаті використання новітніх технологій у військовій сфері та успішного проведення психологічних операцій, які значно підсилювали ефект успіху військової кампанії загалом [9].

Це свідчить про те, що у сучасній війні перемогу отримує тільки та держава, яка буде проводити комплекс заходів, що впливають на свідомість військовослужбовців і цивільне населення ворога завчасно, а також під час військових дій [3-17]. Останній приклад наслідків проведення психологічних операцій ми спостерігали під час війни в Іраку, яка була проведена за 42 доби (з 20 березня по 1 травня 2003 року).

Система інформаційно-психологічного впливу на свідомість і психіку військовослужбовців, цивільне населення інших країн розглядається спеціалістами провідних країн світу як самостійний вид зброї. Основна мета

інформаційно-психологічного впливу під час вирішення конфліктів у стосунках між державами полягає в зруйнуванні системи підготовки людей до бойових дій та порушенні стійкості їх психічного стану. Застосування інформаційно-психологічного впливу набуло форм психологічних операцій.

Під психологічними операціями розуміється проведена в мирний і військовий час планова пропагандистська і психологічна діяльність, розрахована на іноземні ворожі, дружні або нейтральні аудиторії з тим, щоб впливати на них у сприятливому напрямку для досягнення політичних і військових національних цілей [10].

Психологічна війна, яку розв'язали США проти Іраку, мала в собі психологічні операції стратегічного, оперативного і тактичного призначення. Також була спланована і проведена масштабна робота щодо психологічної підготовки і безпосереднього психологічного супроводження дій військовослужбовців багатонаціональних сил.

Стратегічні (довгострокові) психологічні операції мають глобальний характер та здійснюються протягом тривалого періоду часу (від одного місяця до кількох років). Такі операції мають політичний характер. Вони являють собою інформаційно-пропагандистські кампанії, об'єктом яких може бути вся сві-

това спільнота і населення своєї держави.

Стратегічна психологічна операція – це комплекс різнобічного психологічного впливу на війська й населення як своєї, так і чужої ворожої держави з метою формування в них системи певних установок і ціннісних орієнтацій, які спрямовані на зміцнення (у своїх військах і населення) або руйнування (у військах і населення противника) морально-психологічного стереотипу, що сприяє в першому випадку формуванню морально-психологічної стійкості, надійності і в цілому високого рівня морально-психологічного стану, а в другому – його пониженню [4, 7, 12].

З метою проведення стратегічної психологічної операції проти Іраку в 2002-2003 роках до початку війни (без дозволу Ради безпеки ООН) спеціалістами США була проведена значна кількість заходів щодо психологічного тиску і дезінформуванню С.Хусейна та уряду Іраку з метою введення їх і світової спільноти в оману. Ці події ми можемо віднести до початку проведення стратегічної (довготривалої) психологічної операції, яка мала глобальний характер і здійснювалася довгий час.

Однією з основних наголошених причин розв'язання агресії, була можливість наявності в Іраку зброї масового ураження, яка була спроможна загрожувати світовій спільноті; у зв'язку з цим порушу-

валося питання щодо необхідності роззброєння цієї країни. Про це неодноразово згадувалося у засобах масової інформації протягом 2002 року і початку 2003 року. Регулярна присутність міжнародних інспекторів на території Іраку і їх заяви щодо відсутності зброї масового знищення не вплинули на рішення США щодо відмови до початку війни проти Іраку.

Масований вплив дезінформації світової спільноти для формування позитивної думки щодо військових дій США проти Іраку, сприяв скороченню латентного періоду підготовки до війни і її раптового початку. Дезінформація розповсюджувалася за допомогою основних форм психологічного впливу: радіо і телебачення, преси, усної пропаганди та ін.

Наприклад, до початку операції в офіси багдадських компаній і державних установ надійшли сотні послань, які були направлені підрозділами психологічних операцій американської армії. В цих посланнях США звернулися з проханням нагодувати і вилікувати солдат, які у майбутньому могли загубитися під час бойових дій. У листах, наприклад, писалося: “Якщо Ви зустріли солдата коаліційних сил, який загубився або пілота з літака, який був збитий, будь ласка, подайте йому води і їжі скільки спроможні, надайте медичну допомогу, якщо він її потребує. Потім покажіть йому до-

рогу до безпечного місця, і Ви отримаєте винагороду!” [1].

Під час проведення стратегічної психологічної операції активно використовувалося залистування позицій іракських солдат, а також населених пунктів. Протягом усього 2002 року відбувалося залистування іракських населених пунктів і військових позицій, які були облаштовані у зонах, заборонених для польотів іракської авіації. З листопада 2002 року залистування вказаних територій різко активізувалося. Періодичність розповсюдження листівок за допомогою літаків складало в середньому 4 рази на місяць.

З 20 вересня 2002 року до початку операції американські літаки скинули на Ірак більше 25 млн. листівок, які запевнювали іракських військовослужбовців і цивільне населення не чинити протидію американському вторгненню. Разом з цим велася пропаганда по радіо, а також відбувалися телефонні дзвінки командирам підрозділів іракської армії, під час яких обговорювалися умови їх капітуляції.

Зміст листівок був різний. Наприклад, на листівці, в якій було звернення до солдат протиповітряної оборони і яка була розповсюджена ще до початку війни, як правило, зображений американський винищувач, який наносить ракетний удар по позиціям іракських сил протиповітряної оборони, з попередженням, яке написа-

но арабською мовою: “Обережно, солдати іракських сил протиповітряної оборони! Не відкривайте вогонь по літакам коаліції і не ведіть спостереження за ними за допомогою радарів!”. На зворотньому боці листівки був такий текст: “Втрати і зруйнування, які понесли Ваші брати на інших позиціях протиповітряної оборони є відповіддю на постійні ворожі дії проти літаків коаліційних сил. Не здійснюйте спостереження за літаками коаліції і не ведіть по них вогонь. Ви можете стати наступними.”

Продовжувалось також активне розповсюдження листівок, основним напрямком змісту яких стала дискредитація С.Хусейна з метою забезпечення втрати ним підтримки з боку широких мас населення і військовослужбовців Іраку [1].

Основним засобом розповсюдження листівок було авіаційне скидання за допомогою агітаційних бомб M129A1 з винищувачів-бомбардувальників F-16, а також бомбардувальників B-52 і спеціальних транспортних літаків EC-130E. На тактичному рівні здійснювалося активне залистування за допомогою 155-мм агітаційних снарядів.

З 12 грудня 2002 року Пентагон приступив до пропагандистського радіомовлення на Ірак за допомогою радіостанції, яка була розміщена на борту літака EC-130E “Командо Соло” 193-го авіакрила сил спеціальних операцій ЗС США. 16 грудня 2002 року над

південними районами Іраку з повітря було розповсюджено близько 500 тисяч примірників листівок із вказанням частоти і часу праці вказаної станції. За словами представників Пентагона, в передачах американського військового радіо на Ірак велося декілька “рубрик”. Зокрема, постійно стверджувалося про фінансові зловживання С.Хусейна, застосування керівництвом країни хімічної зброї проти населення держави, про закупівлю С.Хусейном в рамках програми ООН “Oil for Food” (“Нафта за продовольство”) зброї на гроші, які були призначені для придбання продовольства, а також розробки біологічної і хімічної зброї, в той час “як населення Іраку ходило голодним, а діти вмирали від хвороб, які легко лікуються в інших країнах світу”. Крім того, в передачах постійно лунали заклики до іракських військових не підтримувати С.Хусейна у випадку військової акції США [2].

З радіостанцій літаків протягом доби здійснювалася трансляція близько десяти різних програм. У радіопрограмах, які були призначені для іракських солдат, стверджується, що Саддам Хусейн знищує їх репутацію, використовуючи військових “для преслідування тих, хто не згоден з його несправедливою доктриною”: “Саддам використовує своїх солдат як маріонеток, зовсім не на славу Аллаху”. Військовослужбовцям повідомлялося, що під час

попередньої війни в Перській затоці Хусейн віддавав накази закладувати протипіхотні міни за спинами іракських солдат для того, щоб вони не спроможні були відступати. В одній із програм задаються прямі питання: “А раптом ваш підрозділ стане наступною жертвою?” і “Коли, нарешті, іракська армія стане законною народною армією і перестане служити охоронцем режиму Саддама?”.

У радіопрограмі, яка пропонувалася для цивільного населення, наголос було зроблено на необхідність зупинити С.Хусейна “до того, як він розвалить Ірак і зруйнує надії його гордого народу”. “Врешті-решт світ заплатив високою ціною за те, що своєчасно не зупиняв таких людей, як Сталін”, - йшлося в цій програмі.

21 січня 2003 року сили психологічних операцій провели ще одну велику інформаційно-пропагандистську акцію – літаки “Командо Соло” в прямому ефірі транслювали для Багдаду виступ міністра оборони США Дональда Рамсфельда. Голова Пентагону, зокрема, зробив заяву, що народ Іраку повинен знати і чути правду. За його словами, трансляція зведень новин демонструє свободу і демократію в дії. Також він казав, що в демократичному суспільстві посадові особи підзвітні і повинні роз’яснювати народу свої дії [2].

Знову, як і під час операції проти Югославії, спеціалісти психологічних операцій ЗС США акти-

вно послуговувалися Інтернетом для спрямування інформаційно-психо-логічного впливу на противника. Так, на початку січня 2003 року силами американських військових спеціалістів з інформаційних технологій була проведена широкомасштабна психологічна акція за допомогою електронної пошти.

Особливістю проведення психологічних операцій США стала широкомасштабна адресна психологічна операція проти іракського військового керівництва. Пентагон активно розповсюджував посилення арабською мовою, які були адресовані військовим командирам і представникам цивільних адміністрацій в Іраку з метою настроїти їх проти іракського президента, схилити до державної зради і внести розкол в ряди іракських військових. Зокрема, електронні листи від міністерства оборони США, які закликали до невиконання наказів С.Хусейна, отримали деякі іракські генерали. Вищим офіцерам навіювалася думка про те, що "іракці понесуть великі втрати, якщо не приєднаються до боротьби проти Саддама або, у крайньому випадку, не відмовляться піднімати зброю проти вторгнення".

Командирам підрозділів повідомлялося, що у разі використання зброї масового ураження проти союзних сил або інших націй вони будуть притягнуті до суду як військові злочинці. Також продовжу-

валися спроби запевнити іракських офіцерів не підкорятися наказам про застосування хімічної або біологічної зброї під час бойових дій.

Спеціалісти із складу 4-ої групи психологічних операцій виконували свої обов'язки не лише у повітрі на борту літаків-радіостанцій чи у підрозділах наземних військ антиіракської коаліції, а також були введені і до складу груп агентів, які займалися підготовкою антиурядових формувань на території Іракського Курдистану. Також спеціалісти психологічних операцій активно брали участь в широкомасштабній програмі навчання спеціалістів для роботи з місцевим населенням із числа добровольців арабського походження. Так, на базі військово-повітряних сил в м. Тасар (Венгрія) з кінця грудня 2002 року проводилася спеціальна підготовка осіб арабської національності, які мешкали в Європі і США, вони були опозиційно настроєні до повалення режиму С.Хусейна з метою їх подальшого використання як перекладачів, поліцейських і т.п. Враховуючи участь в даній програмі співробітників органів психологічних операцій ЗС США, спеціалісти-спостерігачі спрогнозували, що з метою проведення оперативних і тактичних психологічних операцій цих осіб переправлять до Іраку і будуть використовувати як для ведення активної

інформаційно-пропагандистської діяльності проти влади держави, так і розповсюдження в державі друкованих, аудіо- і відеоматеріалів потрібного змісту. Відповідно до планів Пентагону подібну підготовку пройшло майже 3 тисячі осіб.

Для виконання психологічних операцій були розгорнуті підрозділи 193-го авіакрила сил спеціальних операцій ВС США і 4-а група психологічних операцій загальною кількістю до 650 військовослужбовців. Група військовослужбовців із підрозділів психологічних операцій ще в березні 2002 року призвалася на дійсну військову службу і була перекинута до регіону для сприяння операцій, які планувалося проводити [2].

Оперативні (середньотермінові) психологічні операції здійснювалися на підтримку війни в цілому або її широкомасштабних бойових дій. Внаслідок цього вся інформація подавалася таким чином, щоб хоча б на першому етапі склалося вигідне враження про діяльність військовополітичного керівництва як у самій країні, так і за її межами.

Оперативні психологічні операції проводилися у військах антиіракської коаліції, а також серед військ противника. Психологічні операції на війська противника були спрямовані на підрив віри військовослужбовців до диктатор-

ського режиму С. Хусейна, на можливість виконання поставлених бойових завдань, злам духу до опору, сковування ініціативи, зниження готовності та здатності мобілізувати свої духовні і фізичні сили в ході бойових дій та зробити спробу зберегти власне життя домінуючим мотивом у поведінці, а також орієнтування військовослужбовців на навмисне ухилення від участі в бойових діях, відмову від продовження подальшого опору і змушення до здавання в полон.

З початком війни в Іраку збройні сили США значно активізували інформаційно-психологічний вплив на війська і населення Іраку. Для частин і підрозділів психологічних операцій основною метою було забезпечення сприятливих умов для дій американських військ і військ коаліції шляхом дискредитації С.Хусейна і підриву довіри населення до іракського лідера, зниження морально-психологічного стану особового складу збройних сил і населення Іраку, подавлення його волі і спроможності до опору.

Основним завданням органів управління психологічної боротьби США, стала, по-перше, дезінформація противника про плани коаліційного командування. По-друге, побудова позитивного образу військ коаліції, які проводять справедливую визвольну війну. Крім того, для підтримки високо-

го морального духу солдат про їхні успіхи повідомлялося заздалегідь, а про невдачі – із значним запізненням. В результаті на початку війни про захват прикордонного міста Умм-Каср повідомлялося майже кожную добу. Наступного дня повідомлялося вже про новий початок в ньому бойових дій. Теж саме можна казати і про ситуацію, яка була створена навколо Басри.

Оброблена і передана інформація в основному була розрахована на середню людину, малознайому з військовою справою. Прикладом може бути те, як американці надавали її населенню, коли успішно проходили за добу 200 км по території Іраку. В успіх спроможна була повірити тільки та людина, яка була незнайома з географією. Наступ проводився районами пустелі, де не було надано ніякого опору виключно через відсутність у них іракських військ. Експертами відмічено, що американці робили спробу розповсюджувати інформацію про радісні зустрічі військ коаліції. Ставлення до іракських полонених характеризувалося, як до “зблуканих овець”.

Після початку бойових дій за міста, коли стало зрозуміло, що без активного застосування авіа- і артанальотів досягти мети неможливо, пропаганда змінилася. Стали з’являтися повідомлення про розстріли іракцями полонених американців, про готовність застосування бойових отруйних речовин.

Після показу полонених солдат США для формування світової думки було висунуто тезу про порушення Іраком конвенції щодо поводження з військовополоненими.

В цілому, на думку багатьох спостерігачів, на початковому етапі бойових дій ефективність американських психологічних операцій відмічалася низькою [14].

Масової здачі іракських військовослужбовців у полон не відбулося, і це дозволило зробити припущення, що іракські командири просто маніпулювали очікуванням американців. Американські військові командири не виключали, що ті іракські солдати, які все ж таки не здаються, просто дезертирують і відправляються додому. За оцінками аналітиків до 15% чисельного складу підрозділів Іракської армії дезертувало з армії під час війни [1].

Після перших військових поразок американське командування зробило деякі заходи щодо підняття морально-бойового духу у військах. В частинах, які наступали, і в першу чергу у підрозділах морської піхоти, через повідомлення із районів бойових дій, насаждався культ особистості президента США Джорджа Буша. Зокрема, військовослужбовці повинні були цілодобово молитися за главу американської адміністрації. Крім того, капелани розповсюдили у військах швидко

зроблену брошуру під назвою “Борг християнина”. У цій брошурі знаходилися тексти молитв за Буша і членів його сім’ї. Там також були наведені приклади послань, які солдатам належить направляти від свого імені до Білого Дому електронною поштою. Із цих телеграм повинно випливати, що військовослужбовці підносять постійні молитви Богові за “першу сім’ю Америки”. Текст одного із таких “канонічних” молебнів лунає наступним чином: “Господи, даруй нашому президентові і його помічникам силу і сміливість йти наміченим шляхом, незважаючи на критику на їхню адресу”. На думку американських спеціалістів, за допомогою таких заходів можливе підвищення морально-психологічного стану військовослужбовців, які були вражені поразкою начального періоду війни в Іраку [15].

Тактичні психологічні операції проводилися для підтримки бойових дій з’єднань своїх військ. Об’єктом таких операцій були угруповування військ ворога. Основний психологічний вплив було спрямовано на розпалювання національно-етнічних, релігійних, соціально-політичних та інших протиріч, деморалізацію різних груп населення, військ противника, їх дезінформацію, а також на спонукання військовослужбовців до протиправних дій, прояву негативних ситуаційних психічних станів, їх підсилення та розвиток,

а також створення нездорових настроїв, які паралізували інтелектуальну, вольову і емоційну сферу цього періоду.

Дезінформація у війні набула однієї із найбільш широких форм інформаційно-психологічного впливу. Так, наприклад, 2 квітня 2003 року “Аль-Джазіра” спростувала повідомлення британського командування про те, що у місті Басра у вівторок спалахнуло повстання проти режиму С.Хусейна. Кореспонденти каналу повідомили, що на вулицях міста спокійно, немає жодних ознак насилля, лише чути відлуння далеких вибухів на південному сході, де йдуть бої.

Британський телеканал “Скай Ньюс” повідомив, що 1 квітня 2003 року поблизу міста Ен-Неджеф відбулася найбільша битва цієї війни, під час якої було вбито до 750 іракців. Про втрати союзників не повідомляють. І, знову ж таки, підтвердження про цей епізод війни з незалежних джерел інформації не надходило. Можливо, що це той випадок, як і подані 31 березня 2003 року американською телемережею “Фокс Ньюс” та ізраїльською газетою “Джерусалем Пост” повідомлення про виявлення американцями в Іраку велетенського заводу з виготовлення хімічної зброї та арешт його директора, що має чин генерала, який подав багато іншої цінної інформації. Виявилося, що знайдений завод не діє вже п’ять

років, і на ньому ніколи не виготовляли хімічну зброю. Це змушені були визнати представники Пентагону. Як і те, що вони наразі не мають жодних доказів наявності в Іраку зброї масового знищення.

Резюме.

1. Для досягнення своїх політичних і військових цілей Сполучені Штати Америки в останнє десятиліття все ширше використовують психологічні операції. Не стала в цьому винятком і війна в Іраку. Поставивши за мету знищення режиму Саддама Хусейна і встановлення американського контролю за цією країною, Вашингтон здійснював активний інформаційно-психологічний вплив як на світову спільноту, так і безпосередньо на Ірак.

2. Масовий вплив дезінформації світової спільноти для формування позитивної думки щодо військових дій США проти Іраку сприяв скороченню латентного періоду підготовки до війни і її раптовому початку. Дезінформація розповсюджувалася за допомогою основних форм психологічного впливу: радіо і телебачення, преси та усної пропаганди та ін.

3. Система інформаційно-психо-логічного впливу на свідомість і психіку військовослужбов-

ців, цивільне населення інших країн розглядається спеціалістами про-відних країн світу як самостійний вид зброї. Основна мета інформаційно-психологічного впливу під час вирішення конфліктів у стосунках між державами полягає в зруйнуванні системи підготовки людей до бойових дій та порушенні стійкості їх психічного стану. Застосування інформаційно-психологічного впливу набуло форм психологічних операцій.

4. Під психологічними операціями розуміється проведена в мирний і військовий час планова пропагандистська і психологічна діяльність, розрахована на іноземні ворожі, дружні або нейтральні аудиторії, з тим, щоб впливати на них у сприятливому напрямку для досягнення політичних і військових національних цілей.

5. Психологічна війна, яку розв'язали США проти Іраку, мала в собі психологічні операції стратегічного, оперативного і тактичного призначення. Також була спланована і проведена масштабна робота щодо психологічної підготовки і безпосереднього психологічного супроводження дій військовослужбовців багатонаціональних сил.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахмадуллин В. Слово есть, а дело? // Красная звезда. – 2003. – 10 квітня.

2. Ахмадуллин В. Не томагавком единым / Красная звезда. – 2003. – 14 квітня.
3. Блінов О.А., Степанченко В.І. Психологічні особливості інформаційних війн сучасності // Зб. наук. праць. – К.: ВГІ НАОУ, 2002. – №4(29). – С.11-17.
4. Варій М.Й. Підходи і принципи проведення морально-психологічних операцій. – Львів, 1997. – 47 с.
5. Доценко Е.Л. Психологические манипуляции. – М.:ЧеРо, 1997. – 344 с.
6. Дунаев А. Война в Ираке – шоу с голливудским размахом // Зарубежное военное обозрение. – 2003. – №3. – С.52-53.
7. Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / Под общ. ред. А.Е.Тараса. – Мн.: Харвест, 1999. – 448 с.
8. Лайнбарджер П. Психологическая война. – М.:Воениздат,1962. – 350 с.
9. Лященко А. Против Ирака была применена стратегия измора //Красная звезда. – 2003. – 12 квітня.
10. Марущенко В. Информационная безопасность войск и защита личного состава от негативного информационного воздействия // Ориентир. – 2001. – №2. – С.25-37.
11. Пашко В. Психологические операции многонациональных сил в северном Ираке //Зарубежное военное обозрение. - 1995.- №7.- С.12-14.
12. Плотников Н.Д. Психологические операции: цели, задачи, содержание //Военная мысль. – 1994. – №4. – С.17-22.
13. Руснак І.С., Телелим В.М. Розвиток форм і способів ведення інформаційної боротьби на сучасному етапі //Наука і оборона. – 2000. – №2. – С.18-23.
14. Сумбаев С. И в психологических операциях неудачи // Красная звезда. – 2003. – 28 березня.
15. Сумбаев С. “Ковбои” не ценят чужую жизнь //Красная звезда. – 2003. – 4 квітня.
16. Сумбаев С. Каждая операция – хорошо срежиссированный спектакль //Красная звезда. – 2003. – 15 апреля.
17. Толубко В.Б., Рось А.О. Складові інформаційної боротьби // Наука і оборона. – 2002. – №2. – С.23-28.

Рецензент: ЖУК О.П., полковник, докт. техн. наук, професор, начальник кафедри інформаційної боротьби НАОУ.

Стаття надійшла 16.07.2003 р.